

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

Bécsi virágok Balassinál és Móricznál

Balassi Bálint felettébb nagy reményeket fűzött az 1588-as esztendőhöz, ám annak vége nem hozta el számára szerelmes szándékainak teljesülését, hiszen Losonczy Anna – talán Érsekújvárról való csúfos távozásáról értesülve – addigra végleg visszautasította házassági ajánlatát. A csalódott költő emiatt elhatározta, hogy a jegyajándéknak szánt verseskönyvében a mindvégig a mitikus és fiktív világba helyezett Júlia-ciklust az LVIII. számú verssel lezárja. Szerelmi kudarca után sem vetette azonban el 66 versből álló kötettervét, hanem új befejezést készített hozzá.¹

Úgy döntött, hogy lírai önéletrajza hátralévő nyolc versét, a végső búcsúzásig, lépésről lépésre haladva, a *remedia amoris*, azaz a szerelemből való kigyógyulás szándékával írja meg. Az eredetileg a fiktív világban tervezett végkifejlet helyett a valószínű élet eseményei is beépültek a versgyűjteménybe. Hogy az élet és a költészet ezúttal közel járt egymáshoz, azt az egymás után következő versek aggályosan pontos dátumozása is jelzi.² E versekben a nők hajadonok, akik nem fiktív néven, hanem a saját valószínű keresztnévükkel szerepelnek. Balassi, hogy „útált szerelme kínját” el tudja viselni, többféle gyógyír közt próbált válogatni.

A következőkkel próbálkozott: új szerelmet keres egy magányos szűznél; vagy egy kurtizánnal vigasztalódik; jó hírnevet szerez az idillinek ábrázolt végvári életben; ám a vitézek között egy szép leány miatt megbomlik a barátság; nem marad más, mint a leányok szerelméért vívott „szellemi vetélkedő” ekhós versekkel; de a szerelmi bosszúállás ellen is vívódnia kell saját háborgó lelkével; utolsó lehetőségként merül fel a lelkét megtisztító zarándoklat; végül pedig a szerelmes ellenségétől való, bocsánatot kérő búcsúzás, és a megszépítő messzeségbe való elbujdosás.

A nyolc lehetőségből az első kettőt nézzük meg. Az 1589. júniusában, a nyári napforduló idején szerzett, LIX. számú versben a költő a gyászában vigasztalásra szoruló, Zsófi nevű szép szűzleányt megpillantva, az áldott Venus asszony segedelméért esdedezett.³ A harmadik strófa hasonlatában felemlített nagybójt átvezet a következő vers

¹ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Balassi búcsúverse és a prosopopoeia a XVII–XVIII. század magyar nyelvű költészetében. = A magyar költészet műfajai és formátípusai a 17. században.* A Szegeden 2003-ban megrendezett régi magyar irodalmi konferencia előadásai, szerk. ÖTVÖS Péter, PAP Balázs, SZILASI László, VADAI István, Szeged, 2005, 375–409.

² PIRNÁT Antal, *Balassi Bálint poétikája*, Balassi Kiadó, Budapest, 1996, 76–78. (Humanizmus és Reformáció)

³ ÖTVENKILENCEDIK, következik más: *Zsófi nevére.* „Szerelmem istene, Venusnak ereje most meg megkörnýkezett.”

zárlatához: „Slejt öltözetiben, mint a sovány böjtben Mária képe, úgy fénylik.” A slejt öltözet dísztelen, olcsó ruhát jelent, amelyet a nők gyász idején viseltek. A katolikus körmenetekben régi szokás az, hogy olyan Szűz Mária-szobrot hordoznak, amelyet a nagyböjtben gyászruhába öltöztetnek.⁴

A következő, LX. számú ének a szűzzel a cédákat állította szembe, hiszen a bánat ellenszereként, az a Zsuzsánna és Anna-Mária jutott a költő eszébe, akik a bécsi Tiefer Graben utca virágai voltak. E versében Balassi ugyanazokkal a szép kifejezésekkel szól a kurtizánokról, mint korábban szerelmeiről. A felidézett örömök csekély gyógyító erejét azonban jelzi az élményeihez fűzött lakonikus két sor: „Ki ugyan nem elég / Bús szívemnek, mert ég.” A költő a szerelem hiányára a datálással is utal, ugyanis versét 1589 sovány böjtjében, mégpedig a kurta oktáva, azaz a rövid törvénykezés idején, Pozsony városából való kimentében szerezte. A soványböjt, azaz a nagyböjt 1589-ben február 11-től március 29-ig tartott az ó kalendárium szerint, az új szerint pedig február 14-től április 1-ig. A magasztos szerelemtől való eltérést a versforma is jelzi, hiszen az nem a Balassi-strófa, hanem egy horvát, illetve egy lengyel populáris táncnóta dallamát követi. A kaj-horvát nyelvű nótajelzés értelme: Amíg szüzlány voltam;⁵ a lengyelé pedig ez: Ott az erdő alján.⁶ Mindkét ének szövege és dallama ismeretlen.

A történeti források szerint a bécsi Tiefer Grabenen csupán a XVI. század első feléig működött engedélyezett bordélyház.⁷ A Freyung és az Am Hof között kezdődő, mélyen fekvő utca rossz híre a Frauenhaus betiltása és megszűnése után is megmaradt, hiszen a továbbiakban immár a titkos találkák helyévé vált. A vers maga így szól:⁸

HATVANODIK, *bécsi Zsuzsánáról s Anna-Máriáról szerzette az*

„Doklei sem še divičicom bila” nótájára
vagy amaz lengyel nótára: „A pod liesem”

Az Zsuzsánna egy szép német leán,
Bécsben lakik Tífngráb utcáján,
Piros rózsa tündöklök orcáján,
Szép kaláris tetszik az ajakán,
Kit sok vitéz kíván
Szép voltát csudálván,
De csak héában szeretik sokan.

⁴ SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, „Mint szép ereklével...” *Balassi versének hasonlata, és ami mögötte rejtezik.* = *A szerelem költői.* Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján, Sárospatak, 2004. május 26–29., szerk. és előszó SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, Universitas Kiadó, Bp., 2007, 119–140.

⁵ VUJCSICS D. Sztoján, *Balassi Bálint délszláv versformái,* Filológiai Közlöny, 7 (1961), 124–126.

⁶ WALDAPFEL JÓZSEF, *Balassi lengyel kapcsolataihoz,* Egyetemes Philológiai Közlöny, 65 (1941), 313.

⁷ TOMA Katalin, „Hogy bécsi virág juta eszemben” *Frauenhaus a bécsi Tiefer Grabenen?* = *Ámor, álom és mámor.* A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete. Tudományos konferencia. Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, Universitas Kiadó, Budapest, 2002, 283–290.

⁸ BALASSI Bálint *Verszei.* 2. kiadás, a szöveget és dallamokat gondozta, a jegyzeteket írta, KÖSZEGHY Péter és SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, Bp., 1994. Balassi Kiadó. (Régi Magyar Könyvtár, Források 3.)

Vagyon ennek egy szép atyjafia,
 Kinek neve víg Anna-Mária,
 Sok jó úrfi csak azt síja-ríja,
 Mert, mint nénje, szép, s nincs semmi híja:
 Aranyszínű haja,
 Mint egy gyöngy az foga,
 Tiszta mézzel foly ő édes szava.

Egy társommal midőn én ballagnék,
 Szerencsére reájok találék,
 Rájok nézve ottan felgerjedék,
 Jó társom is szerelemben esék.
 Ők ottan éleszték,
 Kedveket jelenték,
 Vélek azért mi megesmérkedénk.

Kezet fogván egymással azontúl,
 Házban lépénk mindnyájan utcárúl,
 S mint az méhek szegfű szép virágrúl,
 Mézet szedénk egymás ajakárúl;
 Minden bánatunktúl
 Ott mi esénk távul,
 Hogy szerelmet nyerheténk egymástúl.

Többet szólnom dolgunkról nem szükség,
 Elég, hogy megvolt minden édesség,
 Ölelgetés, csók, tánc, gyönyörűség,
 Ékes beszéd, tréfálás, nevetség,
 Ki ugyan nem elég
 Bús szívemnek, mert ég,
 De versemben itt légyen immár vég.

Kurta oktáván a sovány böjtben,
 Pozsony városából kimentemben
 Szerzém ezeket ilyen versekben
 Táncnótára egy kisdéd énekben,
 Az másfélezerben
 És nyolcvankilenben,
 Hogy bécsi virág juta eszemben.

Meglehet, hogy Balassi ebben a versében, a látszat ellenére, nem csupán valóságos élményét beszélte el, hanem egy más által korábban megírt történetet alkalmazott magára. Némileg meglepő az, hogy a versben négyen szerepelnek. Lukácsy Sándor

(1923–2001) irodalomtörténész egy sikamlósan tréfás írásában eltöprengett azon, hogy a két férfi és a két nő vajon együttesen mentek-e szobára? Végül belátta, hogy Balassinak a vers végén csupán az egyik bécsi virág jutott eszébe, jóllehet nehéz volna eldönteni, hogy vajon Zsuzsánnára vagy Anna-Máriára gondolt-e?⁹

Ugyancsak egy bécsi német leány szerepel a *Fanchali Jób-kódex*be 1604 táján bemásolt, „Egyszer vala én életemben / Sok szeretóm én szerelmemben” kezdetű, tizenkét szeretőt felsoroló énekben is, amelynek 11–12. strófájában Balassi versének szófordulatai jönnek elő:¹⁰

Tizediknek neve Julia,
Német leán, Bécsben lakása,
Csak szónak állna
Bécsben nála ha ki megszállna.

Tizenegyediknek neve Zsófia,
Ki az ifjakot hozzája hija,
Igen sía-ria,
Mert nem akar egyedől hálnia.

Móricz Zsigmond (1879–1942) Balassi Bálint (1554–1594) fent idézett versét felhasználva írta meg *Az bétsi Susánna* című egyfelvonásos színdarabját, amely a *Nyugat* folyóirat 1913-as évfolyamának februári számában jelent meg.¹¹ Az író által kiválasztott vers csupán abban a Balassi költeményeit tartalmazó kódexben maradt fenn, amely 1874-ben került elő a Radvánszky család könyvtárában. A költő összes verse 1879-ben Szilády Áron kiadásában vált ismertté; életrajzát pedig Erdélyi Pál írta meg 1899-ben.¹²

Móricz az 1910-es években több egyfelvonásos színdarabot írt, amelyek témáit főként a magyar történelemből merítette. A bécsi Zsuzsánnáról szóló darab megjelenése előtt egy hónappal, 1913. január 23-án, Fabó Bertalan (1868–1920) zenetörténész levelezőlapot küldött a „Nagyságos Móricz Zsigmond író úrnak” méghozzá sürgős jelzéssel.¹³

„Tisztelt Uram! A bécsi lányok csalogató nótája már megvan; azt hiszem, hogy keresve sem lelhettem volna hangulatosabbat, odaillőbbet, mint éppen ezt. Szeretném,

⁹ L[UKÁCSY] F. S[ándor], *B. B. és az első magyar csoportsex*, Mai Nap, 1995. április 2, 28. A szerző Balassinak a bécsi Tiefer Graben örömlányairól szóló versét értelmezte április elsejei, tréfás stílusban. Ottlik Géza *Iskola a batáron* című regényében többször előfordul egy közismert magyar káromkodás kiejtés szerinti rövidítése, az „elefes.” Lukácsy Sándor L. S. betűkkel szignálta a cikkét, ám a szerkesztő, Ottlik nyomán, ezt L. F. S.-re bővítette. Maga a jeles irodalomtörténész beszélt erről nekem, miután felfedte, hogy ő írta ezt a pikáns cikket.

¹⁰ *Régi magyar költők tára XVII. század 3. Szerelmi és lakodalmi versek*, sajtó alá rend. STOLL Béla, Akadémiai Kiadó Budapest, 1961, 26; *Pajkos énekek*, kiad. STOLL Béla, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984, 182–184.

¹¹ MÓRICZ Zsigmond, *Az bétsi Susánna*, *Nyugat*, VI. évfolyam (1913) február 16, 4. szám, 258–266.

¹² GYARMATHI BALASSA Bálint *Költeményei*, szerk. jegyz. bev. SZILÁDY Áron, M. Történelmi Társulat, Budapest, 1879; ERDÉLYI PÁL, *Balassa Bálint, 1551–1594*, MagyarTörténelmi Társulat, Budapest, 1899.

¹³ PIM M. 100/430 = Móricz Zsigmond levelezése (1892–1913) digitális kiadás, digital humanities platform /// digitális bölcsészeti platform: <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.1319/text-image#p.8>

ha felkeresne vagy a Continentalba telefonálna. A viszontlátásra üdvözli régi híve Dr. Fabó Bertalan. Cito, cito, citissime!”

Az akkor már híres író a Balassi által említett bécsi kurtizánokból a magyar vitézekért lelkesedő kikapós hölgyeket faragott. A hat jelenetből álló, általa kreált történet szerint Balassi, avagy Balassa, Starhemberg hercegné miatt szerelmi botrányba keveredett Bécsben, ezért menekülnie kellett.¹⁴ Ám menet közben sógorával, Dobó úrfi-val együtt még egy utolsó kalandra vetemedik, mert nem tud ellenállni a két franciás keresztnevű bécsi leány, Susanne és Anna Marie csábításának, akik már addig is a magyarok szerelmére áhítoztak. Ő és Dobó úrfi a magyar virtust mutatják meg, amikor csárdást járnak, vagy a fenéig kiivott poharat eldobják. Balassi a búcsúzásakor aranyláncot is ajándékoz Susanne-nak. A szoknyavadász költő heves udvarlása során folyvást saját verseit dalolja. Móricz választékos ízlését dicséri az, hogy színdarabjában, a kapu közti köszöntő ének kivételével, nem a magasztos hangvételű Julia-ciklusból idézgetett, hanem az azt követő, a valósággal is érintkező, a szerelmi bánat ellen szerzett versek, illetve két ezekhez illeszthető Caelia-ének strófáit adta a csábítóknak ábrázolt költő szájába. (LXI: „Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?”; LIX: „Szerelem istene, Venusnak ereje most meg megkörnyékezett”; Caelia, IX. „Julia szózatját, kerek ábrázatját Cupido úgy mutatja”; XXXIX. „Ez világ sem kell már nékem; Caelia X: „Szít Zsuzsánna tüzet szívemben magára”). Az író az általa idézett versekhez Szilády Áron 1879-es Balassi-kiadását használta, ezzel magyarázható az, hogy a színdarab végén, a szomorú hangvétel érdekében, jóhiszeműen beillesztette két tévesen Balassiéknak tulajdonított bánatos ének részleteit is („Bár ne tudtam volna, mi légyen a szeretet”; „Boldogtalan vagyok”). Balassa csupán egyszer szólal meg prózában, mielőtt felmennének a két bécsi leányhoz, ám akkor eléggé alpári beszéd-módban:

„B a l a s s a: (*kitör*): Estéliglen szabad vagyok Bécsben!... Álljon az német eb a rókaljuk száján. Felsőg parancsa, hogy míg a tábori kürtök meg nem szólalnak, senki hozzám nyúlni ne merészeljen, még ha mind egész Bécset felfordítanám is.

D o b ó ú r f i: Félek az Stáremberg herceg-ezredestül. (*pattogva*.) Én csak tizennyolc esztendőöcske vagyok, de nem bomlok úgy minden szoknyáért, mint kigyel-med. Most üldözik az ebek a hercegnéért, s immár más semmi leányzó után rohana.

B a l a s s a: Dobó úrfim, szép öcsém, húgomnak sógora! (*Megfogja*.) Mit tudsz te az vérnek dolgában. Kiüldöztenek asszonyok mián egész hazámból. Kivernek, ím, asszony mián Bécsnek városából én sok irigyeim. És nekem menni kell immár lengyel földre, zabkenyérre, bűdös polyákasszonyok után... Hát hogyné állanék meg még egyszer itt a Tifingrál utcában, az utolsó csárdánál egy pohár borára Cupidónak... ejhó, kis lelkek, jösztek-e már! Egyet se búsulj. Tíz lépés a hadi kapu, még egyet

¹⁴ Nem tudni, hogy Móricz miért éppen egy bizonyos Starhemberg hercegnét nevezett meg Balassi soha meg nem esett bécsi szerelmi botránya kapcsán. Az 1589 őszi játszódó színdarab idejében élt Paul Jakob von Starhemberg und zu Schönbüchel (1560–1635), Mátyás főherceg kamarása, akinek első felesége Susanna von Rappach volt, és éppen 1589-ben született első fiuk, Rüdiger. Lásd: Johann SCHWERDLING, *Geschichte des walten und seit Jahrhunderten um Landesfürst und Vaterland höchst verdienten, theils fürstlich, theils gräflichen Hauses Starhemberg*, Linz, 1830, 226.

örülök finom, drága lányok ölen, aztán te mégysz vissza a Burgba, kis úrfityányádra, én ki az nagy velágra, magam bolond útját járn... .

D o b ó ú r f i: Bizony jobb szeretnék kelmeddel templomban térgyepülni, oltár előtt.”

A színdarab 1589 őszén, azaz Balassi Lengyelországba menetele előtt, Susanne kis szobájában játszódik. Az első jelenetben, az író zárójeles utasítása szerint, „Susanne a szófán fekszik hanyatt. Két karja meztelen, könnyű fekete ruhában van. Két tenyerét a feje alá teszi, ruhája mélyen ki van vágva, a lábán török piros papucs, felhajló görbeorrú s mezítláb van benne.” Ő bár német leány, mégis dúdolja, sőt az 5. jelenetben el is énekl az „Ez világ sem kell már nékem” kezdetű verset. Ez a Juliát köszöntő vers „az török Gerekméz bu dünya sensiz nótájára” (azaz: Nem kell ez a világ nélküled) készült. Móricz ebből kiindulva teremtett törökös környezetet a színdarabban. Török citerások kísérik Susanne éneklését „a magyar türkinék” nevezett Balassi vershez, majd beperdül a Fatme nevű török táncosnő is. Mintha egy keleti hangulatú budapesti orfeumban lennének a XX. század elején. Ott talán alkalmas lett volna a bemutatásra ez a színdarab, ám Móricz színházi előadást szeretett volna belőle.

Talán nem csodálkozhatunk azon, hogy a rendezők és a színházigazgatók, a híres író iránti lelkesedésük ellenére, erre a színműre nem tartottak igényt. Az *Irodalomtörténet* című folyóiratban, az 1913-as év termését szemlélő rovat szerzője kitért a *Nyugatban* megjelent Móricz-darabra, amelyről nagyon tömör, lesújtó ítéletet mondott:¹⁵ „Miniket csak annyiban érdekel, hogy megírásához Balassa Bálintnak egyik költeménye adott ötletet. Balassa e kis színdarabban Hazafi Veray Jánosként hat, ki mindenre versben válaszol.” Nota bene! Hazafi Veray János (1860–1905) gyenge alkalmi verseket író, ám országosan ismert fűzfapoéta volt, akiről még Ady Endre is nekrológot írt.¹⁶ Az egyszólatos kritika tehát nagyon gúnyosan hatott a kortársak számára.

Krúdy Gyula (1878–1933) ugyancsak 1913-ban jelentette meg *A vörös postakocsi* című regényét, amelynek elejére beillesztette Kiss József szerkesztő úrhoz szóló, 1913. vízkereszt napján, Budapesten kelt levelét. Ennek egyik részlete gúnyorosan érzékelteti a főváros korabeli erkölcsi életének azon fonákságait, amelyek Móricz témaválasztásában is szerepet játszhattak:¹⁷ „A szerelem, amelyről egykor Petrarca zengett, városunkban nem szokásos. A kis garnizálódák, kapu alatti szobák és találkaszobák körülbelül lebonyolítják a szerelmi forgalmat a városban, azonkívül meglepetésnek számít minden egyéb szerelmi jelenség.”

Az *bécsi Susánnát* nem mutatták be, ám annak szövege 1918-ban, a *Szerelem* című, Móricz egyfelvonásosait tartalmazó sorozat 4. füzetében újra megjelent.¹⁸ A szerző a továbbiakban többször átirta ezt a művét. A *Prágai Magyar Hírlap* 1922. október 14-én arról adott hírt, hogy „Móricz Zsigmond öt új darabját játsszák az idén. Budapestről jelentik:

¹⁵ *Folyóiratok ismertetése*, Irodalomtörténet, 2 (1913), 242. (Baros Gyula, Horváth János, Pintér Jenő ismertetései)

¹⁶ Ady Endre, *Hazafi Veray*. Budapesti Napló, 1905. július 19. (Ady Endre Összes prózai művei VI. Újságcikkek, tanulmányok, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.)

¹⁷ KRÚDY Gyula, *A vörös postakocsi*, Budapest, 1913.

¹⁸ *Szerelem*. Móricz Zsigmond egyfelvonásosai, 4. füzet. *Csiribiri; A bécsi Susanna*, Légrédy Testvérek kiadása, Budapest, 1918. 71 p.

„Móricz Zsigmond egyfelvonásos kis darabot írt az Andrássy-úti Színháznak. *A' bétsi Zsuzsanna* lett a darab címe; a XVI. század végén játszik. Közben visszaadták a kéziratot, hogy az író egy-két csekély változtatást tegyen rajta. Mikor azután Móricz megint a keze között látta a darabját, gondolt egyet, írt hozzá még egy másik egyfelvonásost, azután egy harmadikat is. A három egyfelvonásost pedig már a Renaissance Színháznak adta oda. *A' bétsi Zsuzsanna* címszerepe énekes szerep, de súlyos színészi feladat is. A színház nagy dilemmában van, hogy kivel játszassa. Szóba került Bajor Gizi és Nagy Izabella, akik nagyszerű drámai színésznők és énekelni is tudnak, mégpedig nagyon szépen. De a Nemzeti Színház igazgatója nem adja kölcsön a színésznőit. A legújabb kombináció az, hogy Péchy Erzsébet játssza Zsuzsannát, ha Beöthy László ebbe beleegyezik.”

Nos, a beharangozás ellenére, *Az bétsi Susannát* egyik színház sem tűzte végül a műsorára. 1924-ben Móricz a színdarabot átigazította, sőt a címét is megváltoztatta.¹⁹ 1928-ban ez az új változat, *Balassa búcsúja* címmel került be az *Arany szoknyák* című gyűjteménybe.²⁰ Ugyanez jelent meg 1956-ban is a *Színművek* I. kötetében.²¹ Az író úgy rövidítette le a színdarabot, hogy az első változat Balassi-verseinek nagyobb részét kihagyta, illetve némelyiküket a maga szája íze szerint jelentősen átalakította. A változtatások a zenés, énekes előadás érdekében történhettek. A III. jelenetben szól a török tánczene, de alig van párbeszéd, helyette a szereplők enyelgésének mozdulatait részletező utasítások olvashatóak. Például, amikor Susanne beszél:

„Lovag... (*A szőfához vezet. Balassa leül, s fejét maga elé ejti, csendesen, komolyan, bánatosan ül.*) Mért oly komoly... kis édesdedecske... mi búja lett... (*Kitárja a két karját s átöleli Balassa nyakát, aztán vissza eltávolodik tőle kartávolságra, térdén visszahajolva s már csak ujjai hegyével érinti az állát. Balassa mélyen komoly, szinte könnyefakadtan szomorú.*)”

Az átdolgozott színdarab végén Anna Marie németül énekel, ámde nem akármit! Kacéran dalolja az osztrák születésű költő, a német lovagi líra, a Minnesang XII. században élt első képviselőjének, Kürenberg lovagnak egyik versét,²² mégpedig Karl Joseph Simrock (1802–1876) német irodalomtörténész és költő XIX. századi, modern átíratában:²³

„Es hat mir im Herzen
gar manchmal weh getan...
Dass mich des gelüestet,
was mir nicht werden kann...”

(Azaz: Néha még a szívem is fájt, hogy arra vágytam, amit nem kaphatok meg.)

¹⁹ Az írógépes kéziratot, Móricz ceruzás kiegészítéseivel, a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzik: M100/4857/a

²⁰ MÓRICZ Zsigmond, *Balassa búcsúja*. = M. Zs., *Arany szoknyák. Történelmi melódiák*, Budapest, 1928. I.

²¹ MÓRICZ Zsigmond, *Balassa búcsúja*. Színdarab egy felvonásban (1928) = M. Zs., *Színművek 1913–1923*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1956, 249–264, 478–479.

²² ZEMPLÉNYI Ferenc, *Kürenberg [küirberg] lovag*. = *Világirodalmi lexikon. Hatodik kötet*, főszerk. Király István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 798.

²³ FRANZ LECHLEITNER, *Der deutsche Minnesang*. – *Eine Darstellung seiner Geschichte, seines Wesens und seiner Formen, Erstes Buch*, Wolfenbüttel, 1893, 347–348.

Móricz máskor is törekedett arra, hogy történeti tárgyú írásaiba, talán a nagyobb hitelesség kedvéért, a régmúltban leírt valódi szövegeket kölcsönözzön. Az *Erdély-trilógia* második részébe hosszú mondatokat iktatott be az egyik legrégebb magyar missillis levélből, amelyet ismeretlen női küldője, 1515. február 13-án, a Tolna vármegyei Nyéken vetett papírra.²⁴ A Révay család kisselmeci levéltárában fennmaradt levélnek csupán néhol átalakított részleteit a Zsuzsanna fejedelemasszonnyal beszélgető Kendyné mondja el a *Nagy fejedelem* című regényben.²⁵

Móricz Miklós, az író öccse, azt írta *Móricz Zsigmond érkezése* című, 1966-ban megjelent könyvében, hogy a *Balassa búcsúját* sohasem adták elő.²⁶ Az író élete során a többi színpadi műve esetében is gyakran élt a változtatással.²⁷ Schöpflin Aladár a színdarab egyik változatáról sem tett említést, jöllehet, ő sorozatban írta a magasztaló cikkeket a *Nyugat*ban barátja színpadi műveiről.²⁸ A Móricz-életmű feldolgozásakor a bécsi Zsuzsánáról alig esett szó, csupán Schiller Erzsébet emlékezett meg róla röviden a *Nyugat* magyar irodalomtörténeti hagyományképéről írt, 2005-ben kiadott könyvében.²⁹

Móricz egyes utalásából kitetszik, hogy jól ismerte a Balassiról addig megjelent szakirodalmat, és olvashatta Dormándi László Solyommadár, Balassa Bálint regénye című 1927-ben megjelent regényét is, amelynek egyik példányát szerzője 1927. március 31-én Móricznak dedikálta.³⁰

Eléggé megragadhatta őt Balassi élettörténete, hiszen 1912-ben írt *Kerek Ferkó* című regényében a főhős táncol, de „Nem parasztul, hanem úri módra! Ahogy Balassa Bálint járta a királyné előtt...”³¹ Sőt, húsz év múlva, a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* című, 1941-ben kiadott regényében a betyár táncáról is azt találta mondani, hogy „Rózsa Sándor úgy járta, ahogy csak Balassa Bálint járhatta háromszáz évvel azelőtt a király színe előtt.”³² Az 1572-ben, Rudolf pozsonyi koronázása után történt nevezetes juhásztáncról először Budai Ferenc (1760–1802) emlékezett meg magyarul 1804-ben kiadott lexikonja Balassi Bálintról szóló részében.³³

Móricz 1939. május 24-én, *Magyar szerelem* címmel, rádióelőadásnak szánt írást vetett papírra, amely végül nem hangzott el a rádióban, csupán az író 1960-ban

²⁴ *Magyar hölgyek levelei. 499 darab. 1505–1709*, közli DEÁK Farkas, Budapest, 1879, 1–5.

²⁵ MÓRICZ Zsigmond, *A nagy fejedelem*. = M. Zs., *Erdély. Móricz Zsigmond történelmi regénytrilógiája*, Athenaeum, Budapest, 1935, 326–689. (I. könyv, III.)

²⁶ MÓRICZ Miklós, *Móricz Zsigmond érkezése*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966, 232, 390, 489.

²⁷ FÖLDESZ Gabriella, *Móricz Zsigmond színdarabjainak korabeli fogadtatása*. = *A Móricz Zsigmond Társaság emlékkönyve (1992–2002)*, Megjelent az író halálának 60. évfordulójára, Szentendre, 2003, 79–84.

²⁸ KARÁDI Zsolt, *Schöpflin és Móricz: Schöpflin Aladár bírlatai Móricz Zsigmond drámáiról a Nyugat hasábjain*. = K. Zs., *Portrék – albumba simulva: Költők, írók, kritikusok a Nyugat környékén*, Nyíregyháza, 2021, 162–179.

²⁹ SCHILLER Erzsébet, „Szímat és ízlés”: *a Nyugat magyar irodalomtörténeti hagyományképe 1908–1914*, Ister Kiadó, Budapest, 2005, 29, 343.

³⁰ DORMÁNDI László, *Solyommadár. Balassa Bálint regénye*, Pantheon, Budapest, 1927. A Petőfi Irodalmi Múzeum példányában (B 65.295): „Móricz Zsigmond úrnak igaz tisztelettel Dormándi László 1927. III. 31.”

³¹ MÓRICZ Zsigmond, *Kerek Ferkó*, Athenaeum Kiadó, Budapest, 1913.

³² MÓRICZ Zsigmond, *Rózsa Sándor a lovát ugratja*, Athenaeum Kiadó, Budapest, [1941], (*Tánc, vagy lakodalom*).

³³ BUDAI Ferenc, *Magyarország polgári történetjére való lexicon, a XVI. század végéig, I. darab*, kiadta BUDAI Ézsaiás, Nagyvárad, 1804, 126. Lásd: ISTHVÁNFI, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Köln, 1622, 531. RÉTHEI PRIKKEK Marián, *A magyarság táncai*, a »Studium« kiadása, Budapest, 1924, 135–136.

nyomtatásban is kiadott hagyatékában maradt fenn.³⁴ Az előadás szövegében Balassa Bálint, Zrínyi Miklós és Gyöngyösi István mint „a mély magyar múlt három dalnoka” kerülnek szóba. Móricz véleménye szerint „az a szerelem, amit ők énekelnek [...] vad és erőszakos, mérhetetlen és mennydörgő.” Ez a minősítés már előrevetíti, hogy az író a saját szerelemről alkotott felfogását igyekszik megtalálni ezekben a régi poétákban. *Az bétsi Susánna* című, egyfelvonásos darabhoz képest Móricz árnyaltabb, ám igencsak sajátos képet festett Balassiról. Itt immár az Anna- és Júlia-versek közül válogatott, felolvasásra szánt versekkel, illetve azok kezdősoraival tűzdelte tele a mondandóját.

Jónak látszik tehát Móricz ezen írásából idéznünk, annak érzékeltetésére, hogy miért is volt annyira vonzó számára Balassi Bálint valamelyest valós, vagy inkább látni vélt habitusa, amelyet ő maga a költő életének történetéből és verseiből olvasott ki.

„Balassa Bálint maga olyan, mint annak a vad kornak többi rablólovagja. Maga megvallja, hogy vadság és kegyetlenség bölcsőbeli ajándéka a sorsnak nála. De a Múzsákkal való társalkodás enyhítette ezt az öröklött természetet.”³⁵

Mint költő csakugyan kimondhatatlan szelidségekre és kirobbanó szilajságokra képes. Mégis inkább enyhe színe van poézisének.

(Felolvasni: *Az fiatal fához vagyok már hasonló [ki még nyers és zöldellik, XIV, 9.]*)

Nem tudom elégszer olvasni ezeket a gyöngéd sorokat. Mai költőtől is nemes és őszinte rezdülés lenne. Hogy tudott a lányra nézni, a fiatal asszonyra, micsoda harmatcöpp, ha megszólal, s szóban írja képét annak, akit meg akar jelölni:

(Felolvasni: *Fekete gyászában, [mint sűrű árnyékba liliom, úgy fejezlik, LIX, 3.]*)

De csak egy dacos ellenmondás kell a nő részéről, abban a pillanatban felforr, és a lány szavak azonnal kemény csattanással csapódnak fel:

(Felolvasni: *Átkozott, ha nem más móddal, [Végezd búmot halálommal, XXXV, 8.]*)

Így hintáz benne a gyönyörködő szerelem a követelővel. Ki tudja érzékibben közölni a szívében élő szerelmet, s annyira fizikai bizonyosságot adni róla?

(Felolvasni: *Ez amaz Júlia [kinek ábrázatja, mint címer egy pecsétbe, XXXVII, 9.]*)

Balassa Bálint roppant szerelmi viharokon ment át.

Van, aki azt vitatja, hogy Balassa Júliája éppen olyan költött és eszményi alak, mint Petrarca Laurája. Téved. Balassa nem álmodozó költői lélek. Balassa a valóság dalosa, mint minden igazi magyar költő: mint minden igazi magyar ember. Balassa Bálint, ahogy megírja a verset, el is küldi imárottjának, akit evvel meg akar hódítani. Losonczy Anna, aki tán a legnagyobb szerelme volt, akit legszörnyűségesebben imádozott,

³⁴ *Magyar szerelem*, rádióelőadás, 1939. = *Móricz Zsigmond hagyatékából*, sajtó alá rend. és jegyz. Réz Pál, szerk. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960, 400–401, 471.

³⁵ Balassi a szklenői gyógyfürdőben (Glasshütte) megverte a bányabíró vele szemtelenkedő szolgáját. A történekről ő maga számolt be 1578. január 28-án Zólyomban kelt, Selmecbánya városának küldött, latin nyelvű levelében. Ebben többek közt ezt írta önmagáról: „Aut, si qua natura insita sit ferocitas duritiesve, non Musarum mansuetudine, doctrinaeque ornamento, vel longa peregratione, aut diuturno aulae usu ea iam pridem sint emollita?” Azaz: Különbben, mégha a természetembe lett volna oltva valaminő vadság vagy keménység, vajon a múzsák nyájassága, a tudomány ékessége, avagy a hosszú peregrináció és a sokáig tartó udvari élet által ezek már régen nem szelídültek-e meg? – Lásd: RICHTER Ede, *Két epizód Balassa Bálint életéből*, Századok, 1902, 918.

akivel legkegyetlenebbül összeveszett s a szerelem múltán pörrel támadták meg egymást és a régi ideál, aki nyilván méltó partner volt egy Balassa Bálint számára, 1.400 arany forintokért végrehajtást kért a volt szerelmese ellen.³⁶ A versét azonban megőrizte s az ő hagyatékában meg is találták némely szerelmi dalát a rakoncátlan poétának.³⁷ Aki valószínűleg őt aposztrofálta ebben a végtelenül kedves, sőt édes költeményben:

(Felolvasni: *Ez világ sem kell már nekem [Nálad nélkül, szép szerelmem, XXXIX, 1.]*)

Balassa Bálintnak megvolt az a csudálatos képessége, hogy olykor homéroszi felséggel tud közvetlen és bájos lenni: itt a Júliának szóló pár sor:

(Felolvasni: *Ezt írván, Júlia kérdé, hogy mit írnék?*)

Szerelmem szép képét írom, neki mondék.

Monda. Hát engem ír? s reá mosolyodék. [XLVI, 7.])

Ez a költő, ez a magyar csordultig költő, s kibuggyanásig, egész lényével szerelmes.

(Felolvasni: *Idővel paloták [házak, erős várak, városok elromolnak, XLVII, 1.]*)

Balassa Bálint olyan, mint az égbolt: a nyári ég. A kék ég, amelyen gyönyörű bányafelhők úsznak a kékségben s néha viharfelhők vonulnak át. De ezek hamar elmúlnak, s tovább süt a nap és kegyetlenül él az élet. Kegyetlenül, de mindig ragyogóan, és szépséggel.”

Móricz Zsigmond tehát Balassi Bálintban a világi élet örömeinek habzsolóját és a szerelem költőjét látta 1913-ban írt színdarabjában ugyanúgy, mint negyed századdal későbbi értekezésében. Mindeközben kortársai főként a vitézi versek és az istenes énekek szerzőjét tartották benne figyelemre érdemesnek. Az „Óh, szegény megromlott, s elfogyott magyar nép” kezdetű, tévesen Balassiénak vélt vers keservesen búslakodó és moralizáló hangvétele sokban hozzájárult a költészetéről alkotott kép eltorzulásához. Ennek a költeménynek valójában a neosztoikus bölcseletet követő Rimay János volt a szerzője. Az efféle „hazafias” hangvételt további verseket hiányolva, a XIX. században egyesek önkényesen Balassi életművéhez toldottak néhány ismeretlen szerzőtől származó búbánatosan érzelmős bujdosó és szerelmi éneket.

A XX. században a *Nyugat* nemzedéke már kezdte felismerni Balassi költészetének valódi értékeit, ám a hamis versekkel igazolt, panaszos hangú katonaköltő álságos képét mások tovább görgették. Varjas Béla (1911–1985) és Eckhardt Sándor munkássága kellett ahhoz, hogy tisztázódjék a versek hitelessége és a valós életrajz is kikerekedjék. Ám, hiába bizonyosodott be a tudomány területén, hogy Balassit semmiképpen nem lehet katonaköltőnek tekinteni, a mindennapi recepció máig kitart a százötven éve kialakult hamis besorolás mellett. A Balassiról kialakított képzeteket jól jellemzi Gazdag Erzs (1912–1987) *Balassa Bálint elfelejtett éneke* című 1938-ban megjelent verse,

³⁶ Balassi 1582. április 17-én, „Vízbehányó kedden”, a Nyitra vármegyei Vittenzen 1400 Ft kölcsönt vett fel Losonczy Annától. Az asszony tíz esztendő múlva az egykori kötelezvényről másolatot készíttetett, amelyet a neki még akkor is adós Balassival támadt perben kívánt felhasználni. Lásd: SZILÁDY Áron, Észrevételek Károlyi Árpád „I. Balassi Bálint életéből” című közleményéhez, *Századok*, 1882, 847–848.

³⁷ Nem Losonczy Anna őrizte meg Balassi verseit, azok 1874-ben egy kézíratos kódexben kerültek elő a Radvánszky család zólyomradványi könyvtárában.

amelyre Kodály Zoltán kórusművet komponált.³⁸ Ennek beszédes kezdősora így szól: „Hej! én szegény népem, elszéledett vérem, mivé lettél mostanság?” A későbbi költők is nagyrészt hasonló hangvételű verseket írtak róla.³⁹

Szerb Antal (1901–1945) is mint vallásos költőt magasztalta Balassit, ám fanyalogueva szólt szerelmes verseiről magyar irodalomtörténetében.⁴⁰ Úgy vélte, hogy „Balassa Bálint a magyar irodalom legnagyobb vallásos költője Ady Endre előtt.” Meglehető módon, éppen a bécsi virágról szóló verset dicsérte meg: „Igazán jó szerelmes versei azok, amelyekből nyersen kiáll még a szerelmes kaland emléke, mint az a verse, amelyben elmondja, milyen jól szórakozott Bécsben a Tifingrál utcában két német leánnyal, Zsuzsánnával és Anna Máriával, akik nem sokáig kérték magukat, hanem meginvitálták szobájukba. Ez az igazi Balassa, bécsi kislányoknak, lengyel cortegianaknak a barátja.”

Eckhardt Sándor (1890–1969) éppen 1913-ban, Móricz színdarabjával azonos évben, jelentette meg alapvető tanulmányát Balassi Bálint irodalmi mintáiról.⁴¹ Az ő újonnan feltárt forrásokon is alapuló, igencsak összetett képet mutató Balassi-életrajza pedig Móricz élete végén jelent meg.⁴² Ebben viszont éppen a bécsi vers kapott elmarasztaló értékelést: „...nyilván semmiféle udvarlási szándék nincs abban a versében, ahol a két bécsi utcalánnyal, a Susannával és Anna-Marie-val eltöltött estjét beszéli el. Különös vers ez a maga primitívességében. Afféle verses levélben beszéli el a banális kalandot, s erre bizonyára nem lelt semmiféle példát a világirodalomban.”

Az 1958-ban a *Szép magyar komédiával* kiegészült életmű inspirálta Klaniczay Tibort (1923–1992) arra, hogy újraértelmezve Balassi költészetének irányultságát, 1961-ben megírja *A szerelem költője* című esszéjét, amelyben a Móricz Zsigmondéhoz közelálló véleményét elméleti alapokon nyugvó elemzéssel fogalmazta meg. A bevezető rész tételmondatát idézem:⁴³

„Balassi költészetének kulcsát szerelmi verseiben kell keresnünk, emberi és költői fejlődését elsősorban a szerelmi költemények vizsgálata alapján kell feltárnunk és értékelnünk. Nem csökken ezzel vitézi és istenes énekeinek jelentősége, sőt ezek igazi helyét is éppen így tudjuk majd kijelölni költészetében. Vallásos versei ugyanis jórészt szerelmi lírájának a függvényei, olykor ellentétül, a szerelemtől való menekülés eszközei, s vitézi témájú költészete is a szerelmi poézisból, s részben az istenesből bontakozik ki.”

Klaniczay is szóba hozta Balassi bécsi emlékképét: „Az eszménnyé alakult Júlia rejtőzik tehát a költőt új szerelemre gerjesztő Célia remélt és beteljesült ölelésében. Júliát kereste, és ha csak percekre is, őt vélte megtalálni az előző hónapok futó kalandjaiban

³⁸ KODÁLY Zoltán–GAZDAG Erzs, *Balassi Bálint elfelejtett éneke*. (A kolozsvári tanítóképzők vegyeskarának) = K. Z., *Kórusok II. kötet. Vegyeskarok*, a Magyar Kórus, Budapest, 1944, 66–73.

³⁹ *Bálint, nevezetben ki voltál Balassa. Magyar költők versei Balassi Bálintról*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1994.

⁴⁰ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, második, átdolgozott kiadás, Révai, Budapest, 1935, 122.

⁴¹ ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint irodalmi mintái*, Irodalomtörténeti Közlemények, 23 (1913), 171–192, 405–450.

⁴² ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint*, Franklin Társulat, Budapest, [1941], 86; ECKHARDT Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1943.

⁴³ KLANICZAY Tibor, *A szerelem költője*. = K. T., *Reneszánsz és barokk*, Budapest, 1961, 183–295, 184, 273.

is. A bécsi Zsuzsannát, Anna Máriát, a mezítlábas Margarétát ugyanúgy festette le, mint Júliát vagy Céliát.”

Móricz Zsigmond színdarabjában Balassi Bálint nem a Juliáról szóló verseivel udvarol a kurtizánoknak, hiszen azok jóval emelkedettebb hangvételűek annál, minthogy bordélyházban dalolják őket. A bécsi Zsuzsanna és Julia hasonlóságára átigazított Caelia-ének a szerelmi bánat elleni vigasztalódásról szól, éppen úgy, mint az ugyancsak elhangzó, a citerás lengyel leányról szerzett ének, hiszen ez a Zsuzsanna is hasonló mesterséget űzhetett, mint a két bécsi leány. Ez a vers is ellenpontként szerepel a Caelia-énekek végén.

A Balassi költészetét jellemző udvari, majd petrarkista stílus került a fülledt érzékiség és a testi szerelem bárminő nyílt ábrázolását. Erről csupán válogatott metaforák alkalmazásával lehetett itt-ott beszélni. Az ölelkező szerelmesek között csak a csók volt az elfogadott testi érintkezés, amely viszont állandóan szerepet kapott a reneszánsz költészetben, hiszen az a neoplatonista szemlélet szerint, a szerelem lelki részét, az égi szerelmet közvetíti, szemben a földi gyönyört jelentő Venus játékaival. Ezt a nézetet igazolja Balassi XVII. számú, „Csókolván az én szép szeretőmet / Szerelmes szájában felejtém én lelkemet” kezdetű éneke is.⁴⁴

Balassi a *Caelia feredésének* módjáról szóló versében, amelyet a nápolyi neolatin poéta, Angerianus (c. 1480–1535) epigrammája nyomán szerzett, a gőzben felsejlő mezítelen testű nő megjelenítése kapcsán sem élt a frivolitás kínálkozó lehetőségével.⁴⁵ Ugyanő a bécsi örömlányokról szóló versében is visszafogottan fogalmazott, hogy a pornográfiát elkerülje, ámde élményszerűen körüljárta magát a bujaságot rejtő cselekményt. A francia Pléiade írói csoportja, és közöttük kiváltképpen Ronsard (1524–1585), nem riadtak vissza ennél sikamlósabb jelenetektől sem.⁴⁶ Náluk a valós élmények nagyobb szerepet kaptak, hiszen ők nemcsak Petrarcát kívánták követni, hanem az antik poétákat is.

Balassi a bécsi Zsuzsannáról s Anna-Máriáról szerzett énekének záró strófájában világossá tette, hogy nem 1589 nagybőjtjében találkozott a ledér leányzókkal a Tiefen Graben utcáján, hanem korábban. Emlékezését ezekkel a szavakkal zárta le: „Hogy bécsi virág juta eszemben.” A virág megnevezés itt csupán az egyik leány személyére vonatkozik.⁴⁷

Kevésbé tapintatos azonban a lírai önéletrajz XXIV. számú verse, amely egy korabeli virágküldő szokáshoz kapcsolódik. Ennek kezdetén a virág megnevezés kettős említése burkolt jelentést hordoz: „Most adá virágom nékem bokkrétáját / Magához hasonló szerelmes virágát.” E két vessorban, a közköltészetben honos, rejtett értelmű virágénekek frazeológiája jelenik meg.⁴⁸ A metafora feloldása egyértelmű: most adta oda a

⁴⁴ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Balassi Bálint poézisáról*. = *Balassi Bálint élete és kora*, Balassi Kiadó, Budapest, 2004, 51.

⁴⁵ JANKOVICS József, *Egy Balassi-versszak értelmezéséhez*, Irodalomtörténeti Közlemények 79 (1975), 459–461.

⁴⁶ BÁN Imre, *Balassi Bálint platonizmusa*. = B. I., *Eszmék és stílusok. Irodalmi tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 138.

⁴⁷ Kányádi Sándor (1929–2018) 1967-ben egy akkori bécsi virágot említett meg Balassi szavait felhasználó versében (*Halottak napja Bécsben*).

⁴⁸ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *A virágénekekről*, Irodalomismeret, 13 (2003), 3. szám, 114–121. – KÖSZEGHY Péter, *Virágok és virágénekek*, Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 54 (2019), 4. szám, 75–94.

kedvesem nekem teljes testi mivoltában magát. Balassi azonban szimultán beszédmódot alkalmazott. A vers első strófája ugyan tökéletes virágének, ám a második strófától, semlegesítve az első értelmezést, a szerző felsorolja a bokrétában lévő virágokat, s inntól pedig embléma-szerű leírást nyújt azok tisztos jelentéséről. A negyedik strófa két első sora: „Azért e bokrétát én édes szerelmem, / Megszolgálom s egészségédért viselem” utal arra, hogy hajdanában a leányok és az asszonyok a szeretőjüknek, illetve a férjüknek bokrétát küldtek, amelyet azok a küldőjük egészségéért a kalapjukon vagy a süvegükön viselhettek.⁴⁹ A XVII. századbeli *Vásárhelyi daloskönyv* egyik versében egy ifjú mondja azt Venusnak, hogy „Megviselöm, lölköm, az szép bokrétát / Jó egészségédért az majoránát.”⁵⁰ A záró strófa azonban, a vers kezdő metaforájának valóságos környezetbe helyezésével, felkínálja a titkos történet egyértelmű megfejtését: „Ezeröttszáz és hetvennyolc esztendőben, / Egy szerelmes helyen hogy volnék rejtőkben, / Az adá virágát akkor én kezemben, / Kit Istentől kérek gyakran könyörgésben.”

Nyilvánvaló ebből, hogy a költő régóta áhított kedvese testileg is odaadta magát egy szerelmi együttléthez, méghozzá egy erre alkalmas rejtekhelyen, ahol pedig mi másért találkoztak volna, mintsem hogy Venus játékaival múlathassák el az időt.⁵¹ Bizonyosságul szolgáljon a titkos értelmű sorok helyes megfejtésére az *Effectus Amoris* című széphistória, amelynek 98. strófájában Zariadres és kedvese, Odatis „Hogy szeretnék egymást, ezzel jelenték, / Egyik az másik ölében elalvék, / Venus istenasszonnak áldozának, / Kertbéli szép rózsákat szaggatának.”⁵²

Megjegyzendő, hogy Balassi 2x33 versből álló lírai önéletrajzának első felében csupán ennek a XXIV. számú éneknek, valamint az ANNÁMÉRT versfőket tartalmazó, XXVII. számúnak a végén olvasható a szerzetetés évszáma. Az utóbbiban ez: „Ezeröttszáz és hetvennyolcnak végében / Hogy volna szeretőm énhozzám kétségben, / úgy szedém ezt egyben; / Nevét megtalálod versek elejében” Balassi 1578-ban 24 éves volt, Losonczy Anna pedig 27. Tehát a két datált vers nem véletlenül kapott akkori életkorukkal egybevágó sorszámot. Azt kell tehát hinnünk, hogy Anna egyetlen alkalommal beadta a derekát.

Ha Balassinak ezen versei mégsem a valóságot tükrözik, úgy olyasféle irodalmi fikcióval találkozunk itt, mint aminőt Vergilius *Aeneis*-ben olvashatunk (IV. 160–172). Ott ugyanis Aeneas és Dido szerelme alakult úgy, hogy csupán egy alkalommal, mégpedig egy hirtelen támadt vihar elől megbújva, egy barlang rejtekében egyesülhettek testileg is.⁵³

⁴⁹ KÖSZEGHY Péter, *Az 1578-as év Balassi Bálinti életében. = Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí. Zborník z medzinárodnej konferencie Modrý Kameň, Jún 2012.* zostavili Helena FERENCOVÁ a Erika ANTOLOVÁ, Modrý Kameň. SNM, Modry Kamen/Kékkő, 2013, 230. – FÉL Edit, *Egy palóc házasság előtti szokásról*, Ethnographia, 52 (1941), 253.

⁵⁰ *Régi magyar költők tára XVII. század 3. Szerelmi és lakodalmi versek*, sajtó alá rend. STOLL Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 190. (112. szám)

⁵¹ GERÉZDI Rabán, *A magyar világi líra kezdetei*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, 283–284.

⁵² CEGEI Névtelen, *Effectus Amoris. Az szerelemnek ereje, kit Athenaeusból magyar rithmusba szerzettenek, atyáknak, anyáknak tanúságokra*, mense Iulio Anno Domini 1587. = *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma*, szerk. és sajtó alá rend. JANKOVICS József, KÖSZEGHY Péter és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Balassi Kiadó, Bp., 2000, 457.

⁵³ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Losonczy Anna a források tükrében. = Tiszaszentmárton*, szerk. SALLAI József, kiad. Tiszaszentmárton Község Önkormányzata, Tiszaszentmárton, 2014, 78–79.

Balassi életének és költészetének leghitelesebb tanúja Rimay János (1569–1631) volt, aki tervbe vette mestere verseinek kiadását. A terv végül megghiúsult, ám kéziratban fennmaradt a hozzá készített előszó, amelynek latin nyelvű felvezetésében Rimay tömören utalt arra, hogy Balassi költészete a Julia iránti szerelem ígézetében jött létre:⁵⁴ „Ad calcem operis Julia ipsius est addita.” (Azaz: Művének sarkpontjával Juliát tette meg.). Magyarul még ezt fűzte hozzá: „Ha ki az szerelem argumentómban való énekének munkáját nem javallja penig, sőt kárhoztatná inkábbban, kárhoztassa az egyéb minden nemzetségek nyelvén írt hasonló munkákat is.”

Maga Balassi is nyilatkozott arról, hogy nemcsak verseit, de *Szép magyar komédiáját* is valóságos szerelméről szerezte, hiszen a prolóógus végén megvallotta,⁵⁵ „Hogy penig ez dolgot vettem előmben s mást nem, oka ez, hogy az én véghetetlen nagy szerelmemnek valami példáját akartam mégis ez komédiában megmutatni annak, azkinek nevének emlékezetére az igaz szerelmemben nagy alázatosan, engedelmesen meghajol mindenkor az én térdem.”

Rimay János a Balassi-fivérek hősi haláláról szóló magyar nyelvű epicédiuma elé helyezte Nádasdy II. Tamásnak ajánlott, magyar nyelvű apológiáját, amelyben felmagasztalt barátját „a mi Alcibiadesünknek” nevezte.⁵⁶ Alcibiadész (Kr. e. 450 – Kr. e. 404) a hajdani athéni államférfi és hadvezér, híres volt testi szépségéről, amelyhez azonban kicsapongó életvitel párosult. Cornelius Nepos római történetíró Alcibiades-életrajza szerint:⁵⁷ „Constat enim inter omnes, qui de eo memoriae prodiderunt, nihil illo fuisse excellentius vel in vitiis vel in virtutibus.” Azaz: Ugyanis mindnyájan egyetértenek abban, akik róla megemlékeztek, hogy senki nem volt őnálánál kiemelkedőbb sem a vétkekben, sem az erényekben.

Rimay az epicédiumhoz hozzászólta, azt a Darholcz Kristófnak szóló latin nyelvű ajánlást is, amelynek a végén így jellemezte Balassit: „In quo videlicet praeter luxuriae atque ira culpam vix aliud intolerabile quidquam fuisse deprehendimus.”⁵⁸ Azaz: Azt tapasztaltuk ugyanis, hogy benne a bujaság és a harag bűnén kívül más túrhetetlen tulajdonság aligha volt.

Tehát a középkor óta számon tartott hét főbűn közül csupán épp az a kettő volt Balassira jellemző, amelyeket a régiségben általában a híres költőknek és íróknak tulajdonítottak.⁵⁹ Nem véletlenül, hiszen az irodalomban többnyire a bujaság, avagy a féktelenség, illetve a harag, avagy a düh okozza a cselekményt elindító konfliktusokat. Az európai irodalom első nagy eposzának, az *Iliásznak* a kezdetén is ott van mindkettő. Rimay írásos nyilatkozatai tehát azt járták körül, hogy Balassi mindennapi életének

⁵⁴ RIMAY János Összes művei, összeállította ECKHARDT Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 39, 42.

⁵⁵ BALASSI Bálint *Szép magyar komédia*, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és az életrajzi jegyzetet írta KŐSZEGHY Péter és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 17. (Diákkönyvtár)

⁵⁶ RIMAY János, *Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára*, szerk., sajtó alá r. és a jegyz. ÁCS Pál, Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 8.

⁵⁷ Cornelius NEPOS, *Vitae, VII. Alcibiades, 1.*

⁵⁸ RIMAY János, *Epicédium ...* 15, 61. (Pirnát Antal fordítása)

⁵⁹ KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő*, Irodalomtörténeti Közlemények, 98 (1994), 699.

irányultsága is hozzájárult ahhoz, hogy poézisában főként a szerelem argumentumában, azaz annak tárgykörében munkálkodjék.

Balassi Egerben eltöltött négy esztendeig tartó szolgálata idején, azaz 1579 elejétől 1582 végéig, többször kerülhetett olyan helyzetbe, hogy kísértésbe essék a bujaság bűnét illetően. A vitézi élet szabadságához ugyanis az is hozzá tartozott, hogy a jó erkölcsbe ütköző cselekedeteket sokszor büntetlenül lehetett űzni egy végvár falainak közelében. A Kapy család levéltárában maradt fenn egy hosszú tanúságlevél, amely bepillantást enged az egri vitézek olykor eléggé szabados életvitelébe. 1580-ban Egerben huszonhárom tanút hallgattak meg egy bizonyos Rédey Bonaventura nevű nemesember botránkozását okozó ügyében.⁶⁰ A kihallgatást a Kapy család tagjai, köztük Balassi Bálint bizalmas barátja, Kapy Sándor kezdeményezték. Az első tanú egy nemes ember volt, az egri vár alatt lakozó Soós Gergely, akinek a vallomását latin feltételes mondatokkal jegyezték fel. A tanúvallomás magyarra fordítva így hangzik:

Maga a tanúskodó az említett Rédey Bonaventura szájából hallotta volna, hogy három közönséges szajhát tartana a házában, és ugyanezeket ott táplálná, és velük együtt hálna. Továbbá ugyanez a tanú azt vallotta, hogy azt is szintén magának ugyanezen Rédey Bonaventurának a szájából hallotta volna, amint azt mondotta volna, hogy a nagyságos Gyarmati Balassi Bálint ugyenezen Rédey Bonaventurának egy jó járású lovat ígért volna, ha őhöz az ezeket a közönséges szajhákat odavinné, mégpedig ezen közönséges szajhákat, amint ugyancsak az ő szájából maga a tanúskodó hallotta volna, ugyanezen Balassi Bálintnak el is vitte volna.⁶¹

Rédey Bonaventura tehát szeretőket tartott, akikkel folyton ide-oda kocsizgatott. Ezeket a nőket a tanúk minősítették közönséges szajháknak. A vallomásokból kiviláglik az is, hogy a vádlott nem bordélyt tartott fenn, hanem kocsmaházat. A duhaj katonák ezt látogatták. Ugyanő csúful káromkodott, amikor megrótták amiatt, hogy feslett szeretőket tart: „Bestye kurvafia, ki ne tartson, és ha tartok, ugyan szépet és demeckit⁶² tartok, aki bánja, tegyen róla!” Rédeyvel időnként a szeretői is káromkodva veszekedtek: „Te is olyan lélek kurva vagy, mint szintén én, ugyan ha csak egyszer megütsz, meg kell halnod lélek kurva érettem!” Voltak tanúk, akik meglesték, hogy a lányok kibontott kebellet és hajjal ettek-ittak az asztalnál, egyikük pedig hajdú módra táncolt. Egy tanú szerint, Rédey kereskedett is volna egy faluból elhozott lánnyal.

Balassi nem pénzbeli fizetséget kínált Rédey Bonaventurának a három nőszemélyért, ezért nem valószínű, hogy a maga duhaj mulatozásainál lett volna igénye rájuk.

⁶⁰ Ez a Bonaventura éppen 1580 nyarán perlekedett testvérével, az egri vitéz Rédey Pállal, örökölt birtokuk egymás közötti felosztásán. Lásd: SZEDERKÉNYI Nándor, *Heves vármegye története, II. kötet*, Eger, 1890, 310–312.

⁶¹ ECKHARDT Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1943, 99–100, 247. Primus testis, Egr. Georgius Soos ... Quod ipse attestans, ex ore memorati Bonaventura Redey audivisset, tres publicas meretrices, in domo suo habere, easdemque ibi alere, et cum eisdem concumbere, fassus est praeterea idem attestans, se etiam et hoc ex ore eiusdem Bonaventurae Rédey audivisse, cum dixisset, quod magnificus Valentinus Balassy de Gyarmath eidem Bonaventurae Redey, unum equum gradarium, si ad eum easdem publicas meretrices perduceret promisisset, quas quidem publicas meretrices, prout ex ore eiusdem, idem attestans audivisset, eidem Valentino Balassy adduxisset. – A tanúvallomás Eckhardt Sándor által készített fordítását lásd: BALASSI Bálint *Összes versei, Szép magyar comoediája és levelezése*, a szöveget gondozta STOLL Béla, Magyar Helikon, 1974, 287–288.

⁶² Demecki, azaz damaszkuszi acélból készült kard, amellyel Bonaventura a saját szerszámát dicsérte meg.

Meglehet, hogy ő a nagy értékű ló felajánlásával arra igyekezett rávenni a bővérű férfit, hogy engedje el a nála szinte fogságban lévő három nőt, akik ezáltal visszanyerhették a szabadságukat. Balassi ezzel a jótékony tettevel barátjának, Kapy Sándornak is a kedvében járhatott volna. A tanú, Soós Gergely csak az ajánlatról és annak elfogadásáról tudott, annak célját nem ismerte. Ha mindez valóban így történt volna, úgy Balassi az egri esetben nem követte volna el a bujaság bűnét.

Ugyancsak 1580-ban történt, hogy az egri vitézek megtámadták a török kézen lévő Hatvan városát. Szepesi György históriás éneke⁶³ tudósított arról, hogy az utcákra érve „Lovaggal, gyaloggal vitéz Balassa / Házakat, pénzes boltokat tört vala, / Gyermekeket, bulyákat fogott vala.” A sikeres harc után a vitézek „Eger várában beszállottak vala, / Kótyavetyét mindjárt hántak vala.” Nos, a bulyák török leányok voltak, akiket nem azért ejtettek fogságba, hogy bujálkodjanak velük, hanem, mert szépen tudtak varrni és hímezni, a magyar nagyasszonyoknak adták el őket. 1572-ben Kun Péter egri vitéz Losonczy Annának vitte az általa Szeged és Csongrád közt elfogott török leányokat.⁶⁴ Telegdy Kata 1600-ban, hűgának, Borbálának küldött levelében „valami varró török asszonyt” kérve írta, hogy „Elküldtem volt Szokoli Albert uramat Kállóban az kótyavetyére, de többet nem hozhatott egy nagy török leánál, az is fölötte drága.”⁶⁵ A bulyákat utóbb többnyire kiváltották fogságukból.

Balassi versciklusának első felében helyezte el „Minap mulatni mentemben” kezdetű, XXVIII. számú versét, amelyet egy „Ben seyрана gider iken” (azaz: Én mulatni mentemben) kezdetű török ének nyomán és annak nótájára szerzett. Ebben a versben két kegyes vetélkedik egymással azon, hogy melyikük a szebb. Egyikük a velük találkozó szerzőt kéri a vita eldöntésére. Ő azonban vonakodik, mert mindketten szépnek tetszenek neki. A megismételt kérdés pedig úgy szól, mintha a vetélkedők örömlányok lennének: „Melyinket vennéd inkább meg? Melyinkért adnád több pénzed?” A szerző a szépségjegyet viselőt választja: „Szömölcsöt visel mellyén az, / Azki legszebb, kisebbik az.” Ez az ének ugyan nem valós élményt beszél el, ám azt példázza, hogy az egyedül maradt szeretőt bujálkodásra készíthetik a magukat felkínáló, könnyűvérű leányok. A téma már az ókorban megjelent. A Kr.u. IV. századi görög Aristainetos *Vetélytársak* című, pajzán milétoszi novellájában két leány szólít meg egy utcán dudorászó férfit, akit csábító szavakkal arra sarkallnak, hogy válasszon közülük, ő azonban nem akar dönteni; ám megengedi nekik, hogy szobára vonszolják, ahol egyiküket sem utasítja el.⁶⁶

Balassi rossz hírének okait tehát másutt kell keresnünk. A költő nemcsak verseiben, de valóságos életében is folyvást arra igyekezett, hogy a neki tetsző asszonyok és leányok kegyeit szolgálatának ajánlásával elnyerje; csakhogy az „angyalképet mutató szép szüzek és szemmel öldöklő örvendetes menyek” nemcsak a szerelmet élesztették

⁶³ *Sásvár bég históriája 1580.* = *Régi magyar költők tára, XI. kötet*, sajtó alá rend. Ács Pál, Budapest, 1999, 160.

⁶⁴ TAKÁTS Sándor, *Rajzok a török világból, I. kötet*, Budapest, 1915, 291–292.

⁶⁵ *Két vitéz nemesúr*, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről, közzétette ECKHARDT Sándor, Budapest, 1944, 203.

⁶⁶ *A szerelmes delfin. Ókori dekameron*, vál., ford. RÉVAY József, Európa Könyvkiadó, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1962, 359–360.

fel benne, hanem időnként a vesztét okozták, amikor jómaga udvarlás helyett, buja vágyainak szabad utat engedve, illetlen módon közelített hozzájuk. Botránnyt keltő ügyei, mai szóval élve, zaklatások voltak. A nagyságos úr 1583. május 20-án, azaz pünkösd hétfőjén, az országúton lovagolva pillantotta meg Sommer Jánosnét, a hód-rusbányai mészáros minden bizonnyal felettébb szép özvegyét, akit – a feljelentők szerint – hajkurászni kezdett, majd Hajnik falu közelében, a búzamezőn próbált volna leteperni;⁶⁷ szeptemberben pedig a zólyomi várhoz tartozó Hajnik falu lutheránus papjának a leányát kergette volna meg ugyanazon a mezőn.⁶⁸ Balassi már régóta ismerhette ezt a leányt, hiszen annak apja, Lovcsányi György (1505–1600) 1561-től 1579-ig Zólyom városának prédikátora volt, és aki onnan 1580-ban ment át a közeli Hajnikra; innen csak 1588-ban költözött át Selmecbányára.⁶⁹ A híres prédikátor pályája során, a protestáns zólyomi főkapitánnyal, Balassi Jánossal (1518–1577), a költő apjával is kapcsolatban állt. A zólyomi bíró, Glosius Boldizsár, a selmecbányaiaknak küldött levelében azt állította, hogy az általa megkérdezett Lovcsányi György azt üzentte volna neki, hogy a dolog megesett, ám azt mégsem mondták el senkinek. Felmerül tehát az a kérdés, hogy vajon miként lett hír belőle?

Ezekben az ügyekben a selmecbányai és zólyomi német polgárok főleg azért szórakoztak súlyos vádakot Balassira, mert a tivornyáival őket háborgató főurat az általa a városaikban birtokolt házakból szerették volna eltávolítani. Ennek érdekében a hazugságoktól sem riadtak vissza. A haragvó Balassi élőszóban szitkozódva hevesen tiltakozott, majd megírta a zólyomi bírónak és a tanácsnak azt a feleletet, amelyben ugyancsak szitkozódva utasította vissza a vádakot:⁷⁰ „Hazudtak tisztességemben praktikáló áruló kurvájok és beste kurvafajok!” Majd így folytatta: „Írták azt is, hogy én éjjel-nappal iszom, és hogy én mind szolgálaimval öszve Sybaritica⁷¹ életet viselek; ebben is hazudtak, mint tisztességemnek vesztő, pór fitta fentő híres kurvájok, mert mi soha természet ellen nem éltünk.”⁷² Balassi levele végén arra is kitért, hogy a polgárok feleségüket tőle féltik, „de ez eborcák bár ne többet nevezzenek, hanem csak egyet, mely asszonembert avagy leánt igyekeztem én itt megszégyeníteni!” (Ugyanő hasonlóan mordult rá Cupidóra LII. számú versében: „Óh, szégyen, eborca, mely igen megcsalál!”)

Poltári Soós János, Zólyom vármegyei alispán volt az, aki jogi érveléssel igyekezett igazságot tenni az elmérgesedett helyzetben. Ő mondta ki azt, hogy a Balassi által elkövetett zaklatás nem tettél, hanem csupán szóval történt.⁷³ Aligha lehetséges az

⁶⁷ KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész*, Balassi Kiadó, Budapest, 2008, 226–237.

⁶⁸ ECKHARDT Sándor, *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, 39–42.

⁶⁹ ZOLNAY László, *Hajnikai kantilénák*, Kortárs, 26 (1982), 2. szám, 304–307. (*Balassi Bálint és a hajnikai paplány*)

⁷⁰ JÁN KLÓC, *Adalékok Balassi Bálint életrajzához*, Irodalomtörténeti Közlemények, 69 (1965), 496–497.

⁷¹ Sybaritica élet = Sybaris az ókorban egy Dél-Itáliában fekvő, gazdag görög város volt, amelynek a jólétől és a szertelen fényűzéstől elpuhult lakosai közmondásosan buja, kicsapongó életet éltek.

⁷² [SZENTMÁRTONI] SZABÓ Géza, *Balassi Bálint nyelvváltsága*, Irodalomtörténeti Közlemények, 93 (1989), 562–565. A fitta, azaz: fikta / fékta = becstelentette: a fékni (közösülni) igéből. Fentő = karó, dárda, kerékküllő.

⁷³ Pirnát Antal (1930–1997) vélekedése szerint, a polgárok bérelték volna fel az özvegyet, hogy törbe csalják vele Balassit! Lásd: PIRNÁT Antal, *Balassi Bálint zólyomi kalandja*, P. A., *Kiadatlan tanulmányok*, szerk. Ács Pál, reciti, Budapest, 2018, 55–65.

egymásnak ellentmondó vádak és a szorongatott főúr meggyőzőnek látszó, ám csalafinta védekezése nyomán feltárni a teljes igazságot.

Egy neves grafológusnő, Balassi 1585-ben írt, Batthyány Boldizsárnak küldött levelét megtekintve, úgy vélekedett, hogy „hallatlanul precíz ember kézírása, akinek cselekedetében s gondolkodásmódjában állandó az önfegyelem, pedig szangvinikus, kirobbanó természet, de ezen hihetetlenül tud uralkodni.”⁷⁴ Ez a megállapítás egybeesik a költő 1578-ban megfogalmazott, önmagáról szóló szavaival, amelyek szerint, addigi élete során folyvást arra törekedett, hogy megszelídítse a természetében rejlő keménységet és vadságot.⁷⁵

A fentiekben elmondottak voltak Balassi bujaságból fakadó, ismertté vált botrányos ügyei, ezekhez képest az unokahúgával, Dobó Kristinával, 1584 karácsonyan kötött házassága, és az ahhoz párosuló sárospataki várfoglalás, jóval nagyobb országos felzúdulást keltettek.

Balassi istenes énekeiben többször megvallotta bűneit. A házassága előtt szerzett, „Bocsásd meg, Úr Isten, ifjúságomnak vétkét” kezdetű, XXXIII. számú énekében éppúgy, mint a Szentháromság második személyéhez, Krisztushoz szólóan: „Mert nem fizetésért, sem gazdag prédáért, járom, tudod, utamot, / Hanem szent nevedért s az szép tisztességért, kiben megkisebbítél, / Noha nem méltatlan, mert rút és szántalan bűnömért rám gerjedtél...”

A tisztességét megkisebbítő, valós bűneinek mikéntjéről egy másik istenes énekében szólt, amikor saját szerelmi életét jellemezve, Dávid és Bethsabé történetére, azaz a más feleségének elcsábítására utalt „Óh, én kegyelmes Istenem” kezdetű énekében: „Ellened való sok vétkem, / Mint Dávidé, olyan nékem / Kiért, azmint én azt vélem / Veszett keserves életem.”

Jóllehet Losonczy Anna (1551–1596) 1567-ben Ungnad Kristóf (c. 1527–1587) egri várkapitány felesége lett, Balassi Bálint mégis a magáénak érezte életének nagy szerelmét, hiszen úgy vélte, hogy kora ifjúsága idején a nála jóval idősebb férfi elorozta előle a valójában őt megillető leányasszonyt. A versciklus *Aenigma* című, kezdő verse is ezt járja körül.⁷⁶ 1587 őszén azonban elhárult minden akadály közöttük, hiszen ő maga elvált, Anna pedig megözvegyült. Éppen ebben az időben kezdte sorra megírogatni a Móricz Zsigmond rádiós előadásában is megjelenő, formailag is kiérlelt verseit, amelyek a korabeli neolatin szerelmi költészet példáját követve, a Venus és Cupido társaságában felmagasztosult áldott Juliáról, azaz Annának a fiktív mitikus világba helyezett másáról szólnak. Móricz is idézte előadásában a Julia-ciklust megnyitó, a világbíró Cupidót megszólító, XXXVII. vers 9. strófáját: „Ez amaz Julia, kinek ábrázatja, mint címer egy pecsétbe, / Szívedben felmetszve, kiben magát nézze, ha képét tükerébe / Ő látni akarja, mert ott szebben látja, minémő színe, képe.”

⁷⁴ RÁKOSNÉ ÁCS Klára, *Vallanak a betűk. Személyiségek és életutak pszichografológiai megközelítése*, a kötet anyagát egybegyűjtötte, gondozta SZILÁGYI Ferenc, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985, 191. Rákosné Ács Klára (1899–1993) Balassi személyiségéről szóló elemzését Komlószy Tibor (1929–1996) helytállóan találta.

⁷⁵ Lásd a 34. lábjegyzetet!

⁷⁶ VARJAS Béla, *Balassi lírai regénye: a nagyciklus*. = V. B., *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Akadémiai, Budapest, 1982, 323–324.

Balassi számára 1588 elején elérhetőnek látszott az, hogy szerelmével immár a világ szemében is erkölcsös módon, azaz házasságban éljen. 1588. március 7-én Liptóújívról küldött levelet bizalmas barátjának, Kapy Sándornak, akinél korábban, vészjósoló ügyei rendeződéséig, az Eger közelében fekvő Szarvaskő várában húzódott meg. Levelének utóiratában, részben titkosírással, bizalmasan utalt a remélt frigyre: „Ha az Isten kará-csonyig éltet, azt gondolom, hogy Bmsu if yqzqx [*nagy úr leszek*], ha egyébképpen nem is, rmxma ihmb [*farkam után*].”⁷⁷ Ez nem trágárkodás volt részéről, hanem mások által is használt rejtett utalás arra, ha valaki tehetőss asszony révén tenne szert javakra.⁷⁸

Balassi 1588 áprilisában kezdte meg Érsekújvárott lovaskapitányi szolgálatát. Ősszel azonban a frissen nősült várkapitány, Zamarja Ferdinánd, arra gyanakodott, hogy újdonsült feleségét elcsábította volna a hírhedt főúr; akit emiatt felszólított a vár elhagyására. Ő pedig üzeneteiben hiába bizonygatta ártatlanságát, a féltékeny várkapitány növekvő dühe és fenyegetései miatt, végül jobbnak látta, hogy távozzék.⁷⁹ A tisztázatlan ügyből utóbb per lett, ám a tanúk vallomásaiból csupán az világlik ki, hogy a kapi-tány felesége üzent Balassinak, mégpedig látszólag azért, hogy orvosságként bevehető porokért mehessen el hozzá. Az egyik tanú latinra fordított vallomásában magyarul idézték az asszony talányos szavait: „És hogy az asszony kérte, hogy bejöjjön, mert ő is beteg légyen, hogy nem láthatnájá.” A kényes ügy híre bizonyára országszerte elterjedt, s eljutott Losonczy Anna fülébe is, aki hitelt adva annak, jó okot talált arra, hogy a beléje szerelmes költőt kikoszarazza. Balassi 1589 elején, Ernő főhercegnek küldött levelében, amelyben cáfolta Balassa András őt ért hamis vádjait, kijelentette, hogy sem Egerben sem Érsekújvárt nem követett el semmilyen becstelenséget. Bizonyosságul hozta fel az egri vitézek tanúságát, és magát Ferdinánd urat is, aki visszavette magához a ráfogott bűnnel igaztalanul megvádolt feleségét.⁸⁰

Ezeket a történeteket követte mindaz Balassi további életében, amely őt arra készítette, hogy 1589 nagybajtje idején, Pozsony városából távozva, megírja a bécsi Zsuzsannáról és Anna Máriáról megemlékező kisdud énekét, majd azt beillesse lírai önéletrajzába.

Rimay János erkölcsi kérdésekben sokkal szigorúbb volt mesterénél. Ilyen szellemben szerezte a buja Venus elleni „Venus fajtalan hús, csipkéből tekert gúzs, elméknek bojtortánja,” és „A rossz feslett erkölcs, ha csak rád lehel is” kezdetű verseit.⁸¹ Az igazi erkölcsös azonban Bornemisza Péter volt, aki az *Ördögi kísértetekről* szóló, 1578-ban kiadott könyvében magyarországi példákkal is kárhóztatta a bujaság bűnét, illetve a paráználkodókat.⁸² A tőle való tetemes szemléletbeli különbséget jól érzékeltetik

⁷⁷ BALASSI Bálint *Összes művei I*, összeállította. ECKHARDT Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951, 369.

⁷⁸ 1793-ban Báró Bánffy Ester asszony ónagysága [...] csináltatott slézsiai gyolcsból hat fain bátizzal táslizott és sápotlizott ingeket a Csernátoni Antal úr számára. – Csernátoni egy úrnak [...] azt beszéllette (salva venia!), hogy ő Bánffy Estertől a farka után cifrálnakodik s ruházkodik. (*Erdélyi magyar szótörténeti tár, I. kötet*, anyagát gyűjtötte és szerkesztette SZABÓ T. Attila, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976, 602. és III. kötet, Bukarest, 1982, 704.) Alsócsernátoni Csernátony Antal 1795 körül vette feleségül Báró Bánffy Estert.

⁷⁹ ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint érsekújvári kalandja*, Irodalomtörténet, 43 (1955), 445–455.

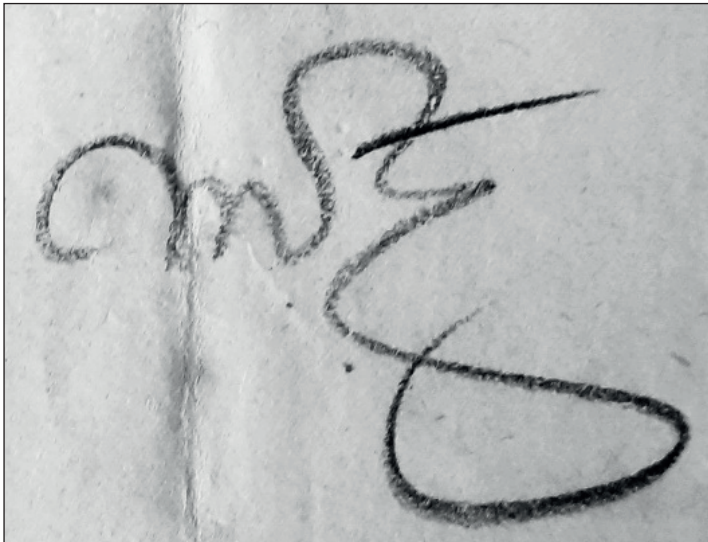
⁸⁰ BALASSI Bálint *Összes művei I*, összeállította. ECKHARDT Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951, 371–374.

⁸¹ RIMAY János Írásai, összeállította Ács Pál, Balassi Kiadó, Budapest, 1992, 67–69, 163–164.

⁸² BORNEMISZA Péter, *Ördögi kísértetek*, kiad., gond., és jegyz. ECKHARDT Sándor, Akadémiai Kiadó Budapest, 1955.

Balassinak a *Szép magyar komédiája* prologusában olvasható szavai: „mert Péter pap is megírta a kísértetekről írt könyvében, ezelőtt egynéhány esztendővel, mint merőlt el a magyar nemzet a szerelemben. Jóllehet csak keveset írt meg benne ahhoz képest, azmit az dolog ömagában fog.” Tehát mindaz, amit Bornemisza bujaságnak, illetve paráznságnak tartott, Balassi számára többnyire a szerelemmel volt azonos.

Móricz Zsigmond bizonyára ráértzett a Rimay János által leplezetlenül jellemzett Balassi alapvető személyiségi vonásaira. Ebben része lehetett saját szerelmi vágyainak, amelyek erotikus töltetű regényeiben is megjelennek. A költő iránti lelkesedése tehát abból is fakadhatott, hogy vele azonos habitusúnak vélhette önmagát. Móricz egyszerre akarta megmutatni Balassi féktelen természetét és a benne gerjedő szerelem poétikus megjelenését. Ennek érdekében írta meg *A bécsi Zsuzsánna* színpadi történetét, amelynek elképzelt cselekményben Balassi, életszerű szerepben megjelenítve, udvarlás közben mondja el szerelmi bánatból fakadt verseit.

Móricz Zsigmond saját kezű monogramja
a *Balassa búcsúja* című színdarab gépiratát tartalmazó
iratgyűjtőn, a Petőfi Irodalmi Múzeumban